

πρὸς πατέρα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρίστη ἐπίβειξ τοῦ συνόλου τῆς ποιητικῆς ψυχῆς τοῦ Βαλαωρίτου, ἥτις δὲν περιορίζεται εἰς τὰ ἐμμετρα αὐτοῦ ἔργα, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς τα τε πεζογραφήματα αὐτοῦ, τὴν οίκογένεταν καὶ τὴν πατρίδα.

(Αρχιδούκος τῆς Αὐστρίας Λουδοβίκου Σαλβατώρ) Parga. 1907.
Druck und Verlag von Heinr. Mercy Sohn. Εἰς μέγα φύλλον σελ. 475.

'Αγνωστος ἐκδεδομένον εἶναι τὸ μέγα τοῦτο σύγγραμμα, ἀλλὰ θὰ ἔργοι, καὶ ἀλλως δὲν ἦτο γνωστὸς ὁ συγγραφεὺς, νὰ εἰκάσῃ τις ἐκ τῆς τυπογραφικῆς αὐτοῦ πολυτελείας. τοῦ χάρτου καὶ τῶν θαυμασίων εἰκόνων, ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ φιλομούσου καὶ φιλοκάλου ἀρχιδούκος τῆς Αὐστρίας Λουδοβίκου Σαλβατώρ, δεῖτις ἔχει συνιθίσει ἡμᾶς εἰς τοιαῦτα ἔργα περὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Πράγματι μεταξὺ τῶν ποικιλωτάτων γεωγραφικῶν καὶ θνητογεικῶν αὐτοῦ δημοσιευμάτων, ἀποτελούντων ἡδη βιβλιοθήκην ὅλην, υπερέχουσι διὰ τὸν πλοῦτον τῆς ὅλης, τὴν λαμπράν ἐκτύπωσιν καὶ τὰς ἔξοχους εἰκόνας τὰ ἔργα τάναφερόμενα εἰς νήσους τοῦ Ιονίου Ηελάγους. Μετὰ δὲ τοὺς Παξοὺς, τὴν Ιθάκην, τὴν Ζάκυνθον ἀπασχολεῖ νῦν αὐτὸν ἡ φωλεὰ ἔκανη τῆς Ἡπείρου, ἐν ἡ διετρανώθη ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰώνος διὰ τρόπου ὑπερόχου ἡ Ἑλληνικὴ φιλοπατρία. 'Αλλ' ἡ Πάργα δὲν εἶναι ἀξιοσπούδαστος μόνον ὑπὸ ἐποψίν ιστορικὴν καὶ λαογραφικὴν· οὐχ ἡττον δ' ἀξιαὶ θαυμασμοῦ εἶναι αἱ φυσικαὶ καλλοναὶ τῆς ἡπειρωτικῆς ἐκείνης γωνίας. Εἰς πάντα δὲ ταῦτα ἐστρέψει τὴν προσογήν ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ περιφανεῖ αὐτοῦ βιβλίῳ.

Εἶναι γνωστὸς ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ μελετηρότατος ἀρχιδούκης ἐπιλαμβάνεται τῆς προπαρασκευῆς τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ. Πλέων εἰς τὸν μελετηθησόμενον τόπον ἐπὶ τῆς ίδιας θαλαμηγοῦ μετὰ συνοδίας ἐπιστημονικῆς φυσιοδιφῶν, ἔχνογράφων καὶ ἄλλων μελετητῶν καὶ ἐπιμακρὸν μελετῶν καὶ αὐτὸς διευθύνων καὶ καθορίζων τὰς ἔρεύνας, συμπληρόνει αὐτὰς διὰ τῆς μετὰ τῶν κατοίκων ἀναστροφῆς, ἢν διευκολύνει εἰς αὐτὸν ἡ γνῶσις τῆς Ἑλληνικῆς. 'Ἐπισκέπτεται ἐπανειλημμένως τὰ ὑπὸ φυσικὴν, ἀρχαιολογικὴν καὶ ιστορικὴν ἐποψίν ἀξιοθέατα, συλλέγει λαογραφικὴν ὅλην, εἰςδύει εἰς πᾶσαν γωνίαν, καὶ τελευτῶν ἐμφορεῖται ἐνθέου ἀγάπης πρὸς τὴν φύσιν τῆς περιγραπτίας χώρας, τοὺς ἐνοίκους, τὰ μνημεῖα, τὰ ιστορικὸν παρελθόν καὶ τὸν ἐν τῷ παρόντι βίον.

Τοιαύτην σφραγίδα φέρει και η προκειμένη συγγραφή. Θέμα αὐτῆς είναι ή γώρα όμοι και οι ανθρώποι ἐν συνδυασμῷ κατὰ τὸν ἀριστοτελικὸν ἔκεινον καὶ ἴπποκράτειον τρόπον, ὅπτις ὑπῆρξεν ἡ ἀπαρχὴ τῶν ἐν τοῖς νεωτέροις χρονοῖς γεωγραφικῶν ἐρευνῶν τοῦ Ritter, τοῦ Reclus καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς γεωγραφοσάντων.

Αἰσθημα τῶν φύσικῶν καλλονῶν γλυκὸν διαπνέει τὴν ὅλην περιγραφὴν τῆς Πάργας καὶ τῶν περιχώρων αὐτῆς καὶ μετὰ συμπαθοῦς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀξίους ἐλευθερίας Ἡπειρώτας ἔξεικονίζεται ὁ Κῆλος αὐτῶν καὶ ἡ ἐμμονὴ εἰς τὰ πάτρια, ἵδεώδη, ἡ ὑπὲρ αὐτῶν καλλιέργεια τῆς ἰθνικῆς γλώσσης καὶ ἡ διατήρησις τῆς πίστεως πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν. Ἡ δὲ πρὸς τὴν ὥραιαν φύσιν ἀγάπην αὕτη καὶ ἡ πρὸς τοὺς κατοίκους συμπάθεια διατρανοῦνται καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἐν ἀρχῇ περιγραφαῖς τῶν ὄλοσελίδων εἰκόνων, ὃν τινες ἔπονται ἐνταῦθα.

Ίδου ἡ περιγραφὴ τῆς τρίτης ὄλοσελίδου τῆς ἐπιγραφομένης «Μία κλίμαξ ἐν Πάργῃ». «Σταυροὶ γεγραμμένοι δι’ αἵματος ἀμνοῦ δηλοῦσιν ἡδη ἔξωθεν, ὅτι ἡ πτωχικὴ κατοικία ἀνήκει εἰς Χριστιανούς. Κατὰ τὸ ἐπιχώριον θύος ἡ κλίμαξ στερεῖται στηριγμάτων ἐνθεν καὶ ἐνθεν καὶ ἔχει προεγούσας πρὸς τὰ ἔξω τὰς βαθμίδας. Ὁπόσαις ἀναμνήσεις συνδέονται πιθανῶς πρὸς τοὺς ὄλιγους ἔκεινους λιθους, ἀναμνήσεις ἀρχαίων χρόνων, ἀπειλουμένων κινδύνων καὶ αίματηρων ἀγώνων. Ἀλλὰ τώρα μειδιῶσιν ἡρέμα καὶ ἀνευ ἐπιγνώσεως αὐτῶν τὰ παιδία τοῦ οἴκου». Ἡ δὲ περιγραφὴ τῆς πέμπτης ὄλοσελίδου τῆς ἐπιγραφομένης «Ἡ πλάτανος τοῦ Κιπέρι» ἔχει ὡδε· «Ἐν θερμαῖς ἡμέραις αἱ πλάτανοι παρὰ τὰς πηγὰς εἶνε αὐτόχρημα εὔεργεσία. Φαίνονται ἀπορροφῶσαι καὶ διασκεδαννῦσαι τὴν θερμότητα αὐτῶν ἐπὶ πᾶσαν τὴν ἔκτασιν, ἵφ’ ἣν ἔξικνεῖται ἡ ἀφθόνος σκιά, ἣν παρέχουσιν οἱ εύρυκλωνοι αὐτῶν κλάδοι. Ἀποβαίνουσιν οὖτως εἰπεῖν οἱ προστάταις δαιμονες τῶν πηγῶν καὶ μαρτυροῦσιν αὐτὰς ἡδη μακρόθεν διὰ τοῦ ἀνοικτοπρασίου αὐτῶν θόλου». «Ως ἔχης δ’ ἀναλύεται ἡ ὄλοσελίδος ἡ παριστάνουσα τὴν κυρίαν πύλην τοῦ σεραγίου τοῦ ‘Ἀλῆ πασσα’». «Πειραγμένη εἶνε τώρα πλέον ἡ παλαιὰ κυρία πύλη» δίκην δὲ βωβῶν μαρτύρων ὄρθωνται ἀκόμη οἱ ἀρχαῖοι θυροὶ μετὰ τοῦ διεφέλου ἀετοῦ. Γεγυμνωμέναι πυροβόλων ἴστανται αἱ ἐπάλξεις τοῦ γειτονικοῦ τείχους ὅμοιαι πρὸς τὰς ὄφθαλμικὰς κόγχας ἀνθρωπίνου κρανίου. «Διγριοὶ θάμνοι βλαστάνουσιν ἐπὶ τῶν ἔρειπιων ἀρχαίων

έκκλησιῶν καὶ μόνον χρυσόχροα χρυσόμηλα ἀναρριχώμενα ἐπὶ τὰς λύγους ἐνθυμίζουσι τοὺς θησαυρούς τοῦ ἄλλοτε πανισχύρου βεζύρου. Ἀλλως δὲ τὰ πάντα παρῆλθον, ἡ κακοδαιμονία διεδέχθη τὸν πλοῦτον, καὶ ἔρειπτα ἀπλοῦνται ὅπου τὸ πάλαι ἡγείροντο εὔποροι οἰκιαι· ἐκεῖ δ' ὅπου ἀντήχουν τέφσματα φαιδρῶν παρθένων τῆς Πάργας ἀκούεται τῷρα πλέον μόνος ὁ χρωγμὸς τῶν κοράκων ἐν ἡμέραις θυελλῆς.⁹ Ἡ εἰκὼν τοῦ Τζαμίου τῆς Πάργας μετὰ τῶν πλατάνων ἀξιοῦται τῆς ἑτῆς παριγγαφῆς· «Οποία θλῖψις κατελάμβανε βεβαίως τοὺς ἀρχαίους κατοίκους τῆς Πάργας, ὅπόταν, παραπλέοντες ἀπὸ καιροῦ σὶς καιρὸν τὴν πάτριον παραλίαν, ἰδεῖσπον ἐπὶ τοῦ ὄφους τῆς ἄλλοτε εἰς αὐτοὺς ἀνηκούσης πόλεως τὸν μιναρὲν τοῦ τζαμίου. Τὰ κωδωνοστάσια τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἔκκλησιῶν εἶχον καταστραφῆ, τὰ πλεῖστα δ' αὐτῶν εἶχον μεταβληθῆ σὶς σωρὸν ἱρειπίων, καὶ ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας ἐκείνης Πάργας, ἡς εἶχον ὑπεραμυνθῆ ἐπὶ αἰώνας ὅλους ψυχῆς καὶ σώματος, ἴδεσποιζεν ἡ ἡμιαέληνος».¹⁰ Ἡ εἰκὼν «Σχολὴ ἐν Ἀγιᾳ» ἀναλύεται ὡς ἑτῆς· «Ἐν τῇ κοιλάδι παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς πόλεως ἐν μικρῷ ἀποστάσει ἀπὸ τῆς καλλιρρόου πηγῆς κεῖται τὸ σχολεῖον, καὶ ἐκεῖ ἀντηχοῦσιν ὑπὸ τὴν σκιὰν αἰωνοβίων χυπαρίσσων Ἑλληνικὰ φύσματα, καθ' ἣ πρότερον ἐν τῇ τουρκικῇ χώρᾳ, καὶ ὁμοία παιδευσίς συντηρεῖ ἄγρυπνον τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν κοινὴν πατρίδα».

Αἱ εἰκόνες δὲ αὗται, ὡν θαυμασία είνε ἡ ἔκτελεσις ὡς τὸ πλείστον δι' ἡλιογραφίας καὶ αἴτινες ἐνίστε είνε ἔγχρωμοι, παρέχουσι ζῶσαν παράστασιν τῆς χώρας καὶ τῶν κατοίκων, τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος.

Ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ, ὅτι τὸ βιβλίον είνε ἀπλῶς καλλιτεχνικὸν λεύκωμα τῆς Πάργας. Οὐχ ἡττον ἀξιόλογον είνε τὸ κείμενον, γεγραμμένον μετὰ θέρμης περισσῆς, ποιητικῆς ἐξάρσεως καὶ δικαιίας ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς ὥραίας ἐκείνης ἡ παρωτικῆς γωνίας. Καὶ δὲν περιλαμβάνεται μὲν ἐν τῷ προχειμένῳ βιβλίῳ ἡ ἱστορία τῆς Πάργας, ἡτις θὰ γεννη ἀντικείμενον τοῦ ἡδη παρασκευαζομένου δευτέρου τόμου· ἀλλ' ἐν αὐτῷ περιέχεται ἀξιόλογος εἴκὼν τοῦ βίου τῶν Παργίων καὶ ἐκδίδεται ικανὴ λαογραφικὴ ὅλη. Καταλαμβάνουσι δὲ ταῦτα πάντα τὰς 119 πρώτας σελίδας τοῦ βιβλίου. Καὶ ἐν μὲν σ. 32 κ. ἑ. ἐκδίδονται καλῶς ικανὰ δημώδη φύσματα καὶ ἄλλα ποιήματα, Περὶ δὲ τῶν ἐν σ. 19 κ. ἑ. ἐκδιδομένων

παροιμιῶν παρατηρητέον, διτεῖ δὲν ἐπιχωριάζουσιν ἀπασαι μόνον ἐν Πάργῃ, τινὲς δὲ αὐτῶν δὲν ἔχειράφησαν ἀπαράφθοροι, ἀλλὰ μεταρρυθμίσθησαν κακῶς ἐπὶ τὰ λογιώτερον. Τοιαῦται π. χ. εἶναι αἱ ἔξης δύο· Πρέπει κανεὶς νὰ φάῃ πολὺ ψωμὸν διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸ δτορον. — Καλλιο μὴ παντρευθῆς ἀν θὰ κάμης σὰν τὸν ποιμένα δποῦ διὰ τὴν γυναικα ἐγκατέλειψε τὴν στάνη του, δηλαδὴ τὴν ἔργασίαν.

Μετὰ δὲ τὸ πρώτον τοῦτο μέρος προκατασκευάζεται ἡ ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ περιληφθησομένη ιστορία τῆς Πάργας διὰ τῆς ἑκδόσεως πλήθεως ἔγγραφων πληρούντων δλον τὸ ὑπόλοιπον τοῦ πρώτου τόμου. Εἶναι δὲ ταῦτα εἰλημένα ἐκ τοῦ ἀρχειοφυλακείου Κερκύρας· συμπεριελήφθησαν δὲ εἰς αὐτὰ καὶ τινα ἡδη πρότερον ἑκδιδομένα ὑπὸ τοῦ κ. Σάθη. Τῶν ἔγγραφων δὲ τούτων ποικίλον μὲν εἶναι τὸ περιεχόμενον, οὐ μικρὸν δὲ ἡ σημασία. Δὲν θὰ ἡτο δὲ εὔχερὴς ὁ διὰ βραχέων περὶ αὐτῶν λόγος. Διὸ περιορίζομεθα ἴνταῦθα εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτῶν ὃν ἔδωκεν αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς. «Δεκαετηρίδες λέγεται, ἐν σ. 121, ἐπονται εἰς δεκαετηρίδας, αἰώνες σις αἰώνας. Τίλφαται, εύρως καὶ κονιορτὸς ἐπιδρῶσι καθ' ἑκάστην καταστρεπτικῶς. Ἔγγραφα καλῶς ἀναγινωσκόμενα πρὸ ὅλιγων ἀκόμη ἐτῶν τώρα μόλις μαντεύονται ὑπὸ πεπειραμένου ὄφθαλμοῦ. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον μοι ἔφαντη ἀντάξιον τοῦ κόπου ἐκ τῶν πολλῶν εἰς τὴν Πάργαν ἀναφερομένων μνημείων τοῦ ἀρχειοφυλακείου Κερκύρας νὰ κάμω ἐκλογὴν τινα, ίξεν ὁ ἵρευνητής θὰ δυνηθῇ καλλίτερον ἢ διὰ παραστάσεως τῶν χρόνων ἔκεινων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἡτον ἐντέχνου νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς περιόδου ἔκεινης, καθ' ἥν ἡπαιλεῖτο καθημερινὸς ἔξωτερικὸς κίνδυνος καὶ ἐπεκράτουν ἐσωτερικαὶ ἐρίδες. Μόνον μετὰ τὴν ίξέτασιν τῶν σελίδων τούτων θὰ γείνῃ ἐφικτὴ ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς θίσεως καὶ εὐθύνης τῶν καπετάνων ἔκεινων τῶν στρατοπεδευομένων πρὸ τῆς Πάργας, ἥν εὐλόγως ἐπωνόμαζον συνήθως ὄφθαλμὸν καὶ οὓς τῆς Κερκύρας. Ἀναγινώσκομεν σελίδας περὶ παραπόνων κατὰ τῶν καταχρήσεων αὐτῶν, περὶ αἰφνιδίων ἐπιδρομῶν τῶν Τούρκων ἀπειλουσθῶν ἐργαζομένους πολίτας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ ἀρπαγῆς ἔγχωρῶν παρθένων. Τότε στεφανοῦσι τὰς ἐπάλξεις τῶν ἐρειπιουμένων φρουρῶν παραδόσεις, ἀς δὲν μετήγαγεν ἵσως αὐτόσιες ἀπατηλοὶ θρύλοις, ἀλλ' αἵτινες εἶναι λείψανα ιστορικῶν γεγονότων ἀποδεικνυομένων

ύπό τῶν Ἕγγράφων. Τότε ζωογούεται ἡ χώρα ως κονιστρα πραγματικῶς ὑπαρξάντων ἀγάνων, καὶ πάς λόφος ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς ως ἀρχαίς τις ἀπαιλὴ κινδύνου παρέλθόντος πλέον. Κατανοοῦμεν τότε τὰς εἰς ὄχυρούς πύργους μεταβληθείσας ἱκλησίας, αἵτινες ἔκειντο μακράν τῆς πολεως, κατανοοῦμεν τὸ εἰς κάστρον μετατιθεθὲν ἀρχαῖον τελωνεῖον καὶ τὴν ὑπόγειον σήραγγα τὴν ἐνόσσαν τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τοῦ ἔξωτερικού ὄχυρωματος τῆς Διτίτζας. Καὶ δὲν παύουσι μὲν νὰ θελγωσιν ἡμᾶς οἱ χλοεροὶ στοῖχοι παντοίων θάμνων οἱ ἐκβλαστάνοντες κατὰ μῆκος τῶν στενωπῶν ἀλλ' ὅμως τὰ αἰματόχροα ἀνθητῆς ροΐας τῆς μετ' αὐτῶν ἀναμιγνυομένης φαίνονται ἐνθυμίζοντα ἡμᾶς τὸ αὐτόθι χυθὲν αἷμα. Ἀναπολοῦμεν τὰς ἀψιμαχίας ἐν τῇ ὑπαιθρῷ χώρᾳ, τὰς σφαγὰς ἐν τῷ βάθει τῶν φαράγγων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν κινδύνων πάντοτε νικηφόρον ἐπὶ αἰώνας ὅλους τῆς Πάργας τὸν λαόν. Τότε πρῶτον κατανοοῦμεν τὸν ἔρωτα ὃν ἡσθάνετο, τὴν σημασίαν ἣν ἀπέδιδεν ὁ μικρὸς ἴκείνος λαός εἰς τὸ πετρώδες ἰκείνῳ ἀκρωτήριον τὸ προβάλλον ἐκ τοῦ μέσου τῶν εὐθηνούντων αὐτοῦ ἀγρῶν. Τότε πρῶτον συμμεριζόμεθα μετὰ μελαγχολίας ἀπάσας αὐτῶν τὰς συμφορὰς καὶ συνοδεύομεν αὐτοὺς νοερῷς κατὰ τὴν πικροτάτην αὐτῶν μετανάστασιν ².

Συμπληροῦται δὲ τὸ ὅλον ἔργον διὰ καταλόγου πλήρους τῶν Κερκυραίων διοικητῶν τῆς Πάργας ἀπὸ τοῦ 1544 μέχρι τοῦ 1797, ὅτε κατελύθη ἡ βενετικὴ πολιτεία, καὶ τῶν Παργίων νοταρίων ἀπὸ τοῦ 1718 μέχρι τοῦ 1793. Προτάσσεται δὲ τέλος τοῦ βιβλίου τελεία βιβλιογραφία ξένων τε καὶ Ἑλληνικῶν βιβλίων περὶ Πάργας καὶ Ἡπαίρου.